

שיעור יב: זמן מעגלי

(שיעור אחרון בסדרה זו)

בשיעור הקודם: ביססנו את הרעיון ששאלת הבנת מהות קדושת הזמנים תלויה בשאלת מהות הזמן. סיכום העניין, שאם הזמן הוא נשוא על התנועה ואינו עצם דבר בפני עצמו, ממילא לא שייך גם לדבר על קדושה תלויה במהות הזמן כי אין ממשות כזו שהקדושה תחול בו. מה שאין כן אם תופסים את הזמן כמהות ממשית בפני עצמו, שהתנועה והשינוי נמצא בתוכו או נמדד דרכו אבל איננו הזמן עצמו, אז אפשר להבין את קדושת הזמנים כחלה על אותה הזמן, ואפשר אפילו להרחיק יותר ולהבין שעצם הזמן איננו זהה לתנועת השמש וכדומה כפי שהיא מופיעה אצלנו, אלא הוא מהות מופשטת מזה והיא חלה בכל מקום כאשר היא מוכנה מבחינת הזמן התחתון.

הראנו תליה זאת במקורות, כי הרמב"ם ודעימיה במפורש תופסים את הזמן כמדד של תנועה, וממילא מדברים על קדושת הזמנים באופנים שאינם מניחים חלות קדושה בזמן. ואילו המקובלים והחסידים במפורש (אם כי בשפה מעורפלת יותר שאינה מגלה את מקורותיה) מניחים שהזמן הוא דבר ממשי בפני עצמו, וממילא מדברים על קדושה עצמית החלה בזמנים.

נשאר עוד: הרבה לחקור, הן בהבנה מהותית בענין זה, ולעקוב אחרי הדיונים הארוכים השונים במשך ההיסטוריה על העניין. וכן לנסות לפענח את התפיסות השונות הנמצאות בספרי קודש הרומזים בענין זה. והמבקש מראי מקומות להמשיך לעיין בזה יקבל.

בשיעור הזה: נרצה להמשיך לפי הקו שהזמן הוא דבר בפני עצמו, ולהסביר מהו בעצם הקדושה החלה בזמנים שונים לפי תפיסה זו ומה הם החוקים שלה. בכך נשלים לבאר גם את השאלה הראשונה שפתחנו בה בחלק זה, והוא מהו הקדושה, ונגיע להבנה בפירוש 'קדושת הזמנים', מהו סוג הקדושה המופיעה בזמנים שונים ומה הם דרכיה.

אין הכרח להניח בבסיס התפיסות שנתאר את הזמן כממשות בפני עצמו, אם כי כך מסתבר יותר אם נרצה שהתפיסה שלנו תהיה מבוססת על המציאות ולא על התפיסה שלנו בלבד. מכל מקום ניתן בוודאי לדון בתפיסות שונות של הזמן מבלי לגעת במהותה באופן פיזיקלי או מטאפיזי, ולהניח שאנחנו מדברים על תפיסה פנומנולוגית או סובייקטיבית או בין-סובייקטיבית של הזמן, שניתנת לתפיסה באופנים שונים גם במנותק מן השאלה על מהותה המדעי. הניתוק הזה חשוב אם מניחים שהתפיסה המציאותית לא בהכרח תואמת את הפנומנולוגיה או שאינה יוצרת הבנה חברתית טובה. לדעתי אין הכרח לוותר כה מהר על התפיסה המציאותית עצמה והבוחר יבחר.

להראות דבר זה במקורות נראה בעיקר את לשונות הרמ"ק שהעתיקתי, ואפשר להוסיף לשונות האריז"ל והרש"ש המבוססים על זה.

קדושה כראשונות

בכדי להסביר בתפיסה זו מהו זמן קדוש מול זמן חול, יש לנו לתת הגדרה מסוימת של קדושה, שיש בה הסתברות וגם הסכמה בעומק כמה תפיסות. הקודש הוא הראשוני. נוכל לתאר זאת מבחינה תיאולוגית פשוטה וגם מבחינה פסיכולוגית. מבחינה תיאולוגית, קדושה איננה יכולה להיות נמדד אלא ביחסי קירבה וריחוק מן האל. 'אתה קדוש ושמך קדוש וקדושים בכל יום יהללוך'. הקדוש ברוך הוא הוא הקדוש ביותר, וככל שדבר קרוב יותר אליו כך הוא מתקדש בקדושתו. (במובן זה קדושה כמו כל תואר אחר של ה' הוא שם נרדף אל עצמו, מבחינת הסתכלות אנושית יש לו משמעות נפרדת שהקדושה מבטא בדיוק את הריחוק

של התפיסה החולית מן ה'). הבעיה הגדולה הוא כיצד אפשר להגדיר בכלל קירבה וריחוק מן הקב"ה, הרי הוא יוצר הכל ושולט בכל, לפיכך אכן בדרך כלל מעבירים את תיאורי הריחוק והקירבה מן העולם האובייקטיבי אל הסובייקטיבי. להיות קרוב לה' משמעותו 'להרגיש' קרוב אליו. אבל זה לא יסביר את קדושת העצם כלל.

ניתן לתת הגדרה פשוטה ליחסי קירבה וריחוק אל האל, אם נקבל את התזה שהקב"ה לא מנהל את כל העולם באותו מידה של ישירות. זהו התזה הנקראת בראשונים 'סיבות אמצעיות'. יסודו המובן הפשוט שיש הבדל בין הדבר שה' עושה בעצמו לבין הדבר שהוא עושה באמצעות שליח או סיבה טבעית. לפיכך, כל דבר שה' עושה בצורה ישירה, או דרך פחות סיבות אמצעיות, הרי הוא יותר קרוב אליו קירבה אובייקטיבית. כלומר קירבה של מיעוט סיבות בין הדבר לבין ה'. תפיסה זו מונכחת בפירוש בקבלה שבו הכתר קדוש יותר מן החכמה למשל כי הכתר נאצל ישירות מן הא"ס ואילו החכמה רחוק ממנו עוד שלב אחד בשרשרת הסיבות. והיא נמצאת בפירוש גם אצל הראשונים הרציונליסטים. הנס קדוש שכן הגדרתו הוא הדבר שה' עושה ישירות משא"כ הטבע שכבר נמצא אחר שרשרת סיבות. (ויש כאן סוגיה עמוקה ונרחבת ששייכת לסוגיית מציאות ה' ויחסו אל העולם שנתבאר שם, ראוי להקדיש מקורות ושיעורים להרחבת הבנת נקודה זו, אי"ה).

במובן זה, אדם הראשון הוא בהגדרה האדם הכי קדוש שהיה אי פעם, שכן הוא האדם שנוצר ישירות על ידי הקב"ה. 'יציר כפיו של הקב"ה'. וכן הלאה.

גם מבחינה פסיכולוגית, אנחנו מייחסים חשיבות לכל דבר שהוא יותר 'מקורי' ו'ראשוני'. הסבא מעולה על הנכד ולגבין, שכן הוא יותר 'אריגענעל'. ככל שלדבר יש הילה של ראשוניות ומקוריות אנחנו מייחסים לזה חשיבות. יכול להיות שזה נובע מן התפיסה התיאולוגית ויכול להיות שיש לזה עוד שורשים נפשיים. לכן זה מתאים גם לתפיסה של קדושה כמשהו 'ספעשל'.

שלשה אופנים של היפוך בסדר הסיבות

התפיסה של קדושה כראשוניות, או אפשר להגיד 'ישירות', מה שנעשה או נשפע על ידי האל ישירות שלא דרך אמצעים. יוצר לכאורה חוקיות קבועה של קדושה. למשל אם אדם הראשון הוא האדם הכי קדוש אז בהגדרה כל דור הקדושה יורדת בהדרגה. (זהו שורש של תפיסות מסוימות של 'ירידת הדורות'). אין דרך להיחלץ מזה, זה חוקיות קבועה שאינה תלויה בבחירה או במעשי בני אדם.

כמו כן בתפיסה זו, המקום הקדוש הוא המקום שנברא בתחילה, או בראשוניות. לכן תפיסות של ארץ ישראל כנובעים ממושג אבן שתיה שממנו הושתת העולם. גם זה הוא חוקיות קבועה, לפחות בעולם הזה לא תהיה אפשרות כלל לשנות את המקום כי בהגדרה כבר אי אפשר להיות הראשון אחר שיש ראשון.

תיאור הקדושה כבחירה, בחירת ישראל, בחירת מקום המקדש, יוצרים בעיה עבור התפיסה הזו. כי לפי תפיסה זו הקדושה תמיד היתה. לכן באמת בעיני תפיסה זו במובן מסוים אין הבחירה הזו אלא חשיפה. גם קדושת ישראל בעיני תפיסה זו תהיה בעצם קדושת אדם. הם יצטרכו להגיד ששאר בני אדם באיזשהו מובן הם לא בגדר בני אדם ולכן פחות קדושים.

אמנם התפיסה הזאת בפשטותה איננה מספקת שכן הדתי כן רוצה לתאר את בחירת ה' ואיזשהו אופן של בחירה. יש למנות דרכים שבו אפשר שהעמידה בסדר ההדרגתי אינו קבוע וקיים אלא ניתן לשינוי. אם מלמטה על ידי האדם ואם מלמעלה על ידי האל.

א- הסדר הסיבתי הוא אכן הכלל. אבל אם יבחר האל לעשות נס, הרי יחזור הדבר שהיה אחרי הרבה סיבות להיות הדבר הראשוני. לכן אפשר לתאר בחירה בישראל כחזרת הישראל להיות כמו אדם הראשון, כי ה' אינו כבול להמשיך תמיד להנהיג את העולם באמצעות הסיבות הוא מסוגל להופיע ישירות בכל

שלב של הסיבות, בדרך נס. ואז הוא מממש 'מקדש' את הדבר שבו הופיע ופעל, בעצם זה שהופיע שם ישירות. זהו תיאור מסוים של בחירה בישראל והתקדשותם ביציאת מצרים וכדומה. ובכל מקום שהאל מופיע חל החוק הזה כמו נס ששם הוא פועל ישירות, ממילא מקום זה התקדש או איש זה התקדש. (אכן משם ואילך יחזור החוק לשלוט ולכן הדור הראשון של יציאת מצרים במובן זה בהכרח יותר קדוש מן השני, וכן הלאה)

ב - עוד אפשרות, אם מפשיטים מעט את סדר הסיבות ומבינים שהסדר הזה אינו תמיד סדר כרונולוגי ממש, אלא סדר שהשכל מסדר בצורה מופשטת. אפשר לראות שהוא ניתן לסידורים שונים לפי תפיסות שונות. אפשר להעריך את הסדר העצמי של הסיבות בכמה אופנים. לפי המחשבה ולפי המעשה. משפט נודע 'סוף מעשה במחשבה תחילה' אומר שמבחינת המטרה של הדבר לפעמים הדבר שהווה בסוף הוא בעצם הדבר שעלה במחשבה תחילה וכל שאר הדברים אינם אלא הכנה אליו. (כאן יש תפיסה של ארבע סיבות שבו התכלית היא גם סיבה פועלת, גם אם היא מאוחר בזמן היא סיבה, ולא תפיסה חדשה שבו אין אלא סיבה פועלת ולכן הסיבה בהכרח קודמת בזמן למסובב).

ג - עוד מצינו מהלך חוקתי. שמדברת על סדר קבוע של חזרת הדברים בשרשרת הסיבות. העיקרון הזה הוא אפלטוני משורשו, אבל הותאמה להרבה תפיסות מסוימות. והיא מדברת על כך שאכן העולם יורד בסדר הסיבות בתמידות. אבל לעומת זאת יש מהלך מסודר של 'אור חוזר' או 'אור המתהפך'. שבו התחתון עולה בחזרה לשורשו העליון. במובן זה הם מבינים למשל את חזרת הנשמה לשורשה אחרי המיתה, שזה לא דבר חדש אלא בדיוק כפי שירדה בסדר המדרגות ליכנס בגוף בלידה כך היא חוזרת לאותה מקור במיתה. 'כל דבר חוזר אל שורשו'. ראשוני המקובלים כינו את המושג הזה 'תשובה', והבינו שתשובה או מושג מטאפיזי לא רק מוסרי. לפיכך גם הזמן המאוחר, ולפעמים דווקא הזמן המאוחר, לפי סדרים מסוימים שלו, יכול לחזור ולהיות הראשון.

חלות הקדושה בזמן לפי האופנים הנזכרים

עכשיו צריך ליישם את כל הרעיונות האלה על הזמן. אם מסתכלים על הזמן כדבר ממש. הרי ממשות זו פחות או יותר זהה לסדר סיבתיות מסוימת. היום הראשון הוא מוליד את היום השני וכן הלאה. ואכן לפי התפיסה הפשוטה בענין זה הימים הראשונים תמיד הכי קדושים. ואנחנו מכירים תפיסה כזאת בהיסטוריה, בתחילה היה השכינה בתחתונים בימי אדם הראשון. וכדומה.

אך יש זמנים שבו ה' בוחר לפעול ישירות, לא דרך כל הזמנים שקדמו לו. אלה הם בדיוק הזמנים שקרו בהם ניסים או התגלויות. ואם מבינים שהזמן הוא ממשות הרי כפי שנאמר אם פיסת הקרקע הזו התגלה בו ה' כלומר נעשה בו נס כלומר ה' פעל עליו ישירות, ממילא הוא קדוש יותר. כך בדיוק אם זמן מסוים נעשה בו נס הרי נתקדש הזמן הזה. (באותו הזמן, שזה קדוש בכל שנה באותו מובן נגיע בהמשך).

או בדרך השנית, למשל השבת קדוש מכל הימים שהוא תכלית מעשה שמים וארץ (זה אינו פשוט תכלית שהוא סוף אבל נדרש על תכלית במובן פילוסופי) אכן שאר הימים קדמו לו במעשה אבל הוא קדם במחשבה, והוא סיבת שאר הימים באמת, כי הסדר הסיבתי לא חייב לעקוב אחרי הסדר הכרונולוגי.

המקובלים דיברו בעיקר בדרך השלישית, ולפי דרכם באמת עיקרי קדושות הזמנים לא נובעים מן הנס שהיה בהם, אלא להיפך הנה היה בהם לפי שהיו זמנים נכונים בקדושה. ולפי החוק באמת המציאו חידושים שהזמן חוזר מידי שבוע וחודש ושנה, וחידשו למשל סליחה בשבת אע"פ שלא נרמזו כמעט דבר כזה, כי הסליחה שהוא התשובה הוא חזרת הדברים לשורשם וזה קורה כל שבת. וכן כל לילה. אלא שזה פרטים וכללים. ולפי גישה זו המתוארת ברמ"ק אכן יום הכיפורים הוא שורש כל השנה והוא עיקר הסליחה והתשובה, והוא באמת היום הכי קדוש בשנה (מעניין שזה מקביל בדיוק לתפיסה הרציונליסטית שראינו

במאירי שיום כיפור הכי קדוש בשנה לפי שהוא יום התבודדות ותשובה ממשית. בחז"ל לא ברור לי שיוה"כ הכי קדוש אולי שבת יותר קדושה הלכתית וכן שאר מועדים יש בהם יותר קדושה מצד מה).

זמן מעגלי בזמן טבעי

התפיסה הזו בנויה על א) הזמן מהות ממשית ב) הזמן מוגבל וחוזר על עצמו ולא המשכיות מוסיפה והולכת. תפיסה שניה זו של הזמן היא המכונה זמן מעגלי. אנתרופולוגים אחרונים, בעיקר החוקר הרומני Mircea Eliade בספרו *The Myth of the Eternal Return* לימדו כי התפיסה הזו היא התפיסה המאפשרת לזמן קדוש והיא התפיסה הקדומה לאפוקי התפיסה המערבית שבה לא באמת תיתכן זמן קדוש, אם כי ייתכן היסטוריה קדושה. הנקודה לעניינו היא שיש כמו מידות מוגבלות של זמן, והם חוזרים ומופיעים מידי שבוע/חודש/שנה/שמיטה. לכן כל שבת היא חזרת שבת מעשה בראשית ולא שבועיים אחר מעשה בראשית. וכן הלאה.

מעניין שהוא דווקא סובר שהתפיסה היהודית – וממנה הנוצרית, שוללת את מעגליות הזמן, ובכך פותחת פתח לבחירת בני אדם ולגאולה היסטורית. וכבר העירו עליו כל חוקרי הקבלה שהקבלה מבטאת במפורש את תפיסת מעגליות הזמן (בכמה אופנים ומדרגות שונות. ואכ"מ). זה גם מעניין אותי מאד שאני לא מצאתי מקור קדום לתפיסה זו והיא נתפרשה לראשונה באופן ברור על ידי האריז"ל, ואכן זה מתאים לאינטואיציה מורחבת שכך קדושת הזמנים פועלת. (אבל צריך לחקור מושג זה, אולי האריז"ל מתבסס על כתבי קבלה קדומים בלתי נודעים. עכ"פ גם בזוהר אינו מופיע בפירוש כ"ש שלא אצל הראשונים הידועים. אולי זה מלמד על רוח הקודש של האריז"ל). אבל יש כאן דבר חשוב באמת.

צריכים לזכור שתפיסת הזמן המעגלית טבעית. הרי באמת מושג הזמן הראשון הוא לעקוב אחרי סדר השקיעה והזריחה ומהלך הירח וכו'. ובאמת אין שום דבר שמונה שזה החודש השני. ספירת חודשים או ימים הוא דבר אנושי לחלוטין ולא קיים בטבע שעליו מבוססת ספירת הזמן עצמו. הגיוני מאד שכל דבר שנקבע ביום הראשון של השבוע וכדומה אכן יחזור בכל יום ראשון של כל שבוע כי בטבע אין בכלל המשכיות יותר מזה. (אכן ישנם מעגלים יותר רחבים של כוכבים וכדומה, ומהם תפיסות יווניות של שנה גדולה, אבל גם להם מעגלים משל עצמם, כמו השמיטות בקבלה מסוימת). אלא החישוב של יום שני הוא חידוש אנושי על-טבעי. גם בעולם האנושי באמת לא ישנה המשכיות טבעית, דור הולך ודור בא. להגיד 'אני דור שני' זה כבר היות האדם על-טבעי, תרבות שגוברת מעל הסדר הטבעי.

עוד דבר, החזרה הנמשכת יוצרת אפשרות של חידוש מסוים שהתפיסה הלינארית לא מאפשרת. כי בהיסטוריה כל דבר קורה רק פעם אחת. ומשכך גם אין לו חוקיות והוא לא ניתן לתפיסה. ואנחנו תקועים עם מעמד הר סיני אחד וכו'. אבל אם שורש הכל במעגליות אז כל שנה יש מעמד הר סיני באמת, כי כל עיקר מעמד הר סיני אינו אלא הלבשה מסוימת של אותו תהליך טבעי נצחי.

באופן כללי מועדי ישראל משולבים בין המעגל הטבעי, של חג האסיף וכו', והמעגל ההיסטורי של יציאת מצרים וכו'. ויש לעמוד על שילוב זה לאור נקודה זאת.